

עשירה' אך אפשר שממהרת להחמיץ. ומחלות תודה אין הוכחה להתיר שהרי כך היא צורת עשיית שאמרה תורה, ומזדוים בדבר שלא תחמיץ. אפשר שבנידון שהורה הנצי"ב שם, בתערובת משהו, הכל מודים שמוטר.

'אמר ר' אילעאי: שאלתי את ר' אליעזר... אמר לי: לא שמעתי. באתי ושאלתי לפני ר' יהושע... כשבאתי והרציתי דברים לפני ר' אליעזר אמר לי: ברית, הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני.'
 'שמע מינה שכל הדברים המפורשים במשנה הלכה למשה מסיני הן ואע"פ שהן שנויין סתמא' (רבנו חננאל. וע' ירושלמי פאה ב,ד: 'אם באת הלכה תחת ירך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולן משוקעות במשנה).
 וצריך לפרש שמתחילה לא ידע רבי אליעזר, אך כשאמר לו בשם רבי יהושע, א"ל אם משנה היא, שבועה שהדברים נאמרו למשה מסיני (עפ"י שיעורי הגרשז"א).
'איכא דאמרי ברית הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני.' רבנו חננאל מפרש שלפי הלשון הו, רבי יהושע הוא שאמר בעצמו 'ברית הן הן הדברים...!'
 'ולא טעמא בעיא...!'. הגם שהלכה למשה מסיני אינה צריכה טעם (ע' מנחות כט: וירושלמי מגילה א,ט) – במקום שנוכל ליתן בה טעם וסברא נותנים (ע' שדי חמד כללים ה,לד). גם יש לומר על פי מה שכתבו ראשונים שלפעמים השתמשו בביטוי 'הלכה למשה מסיני' אף בדינים דרבנן שאינם הלכה ממש אלא כלומר הלכה קבועה וברורה היא שאין להרהר אחריה (ערא"ש מקואות א; קרית ספר מתנות עניים ו; הגהות מהר"צ חיות חגיגה ג: ועוד).

'כל לשוק אימלוכי מימלך; אמר, אי מזדבן מזדבן, אי לא מזדבן איפוק בהו אנא.' המפורשים נשאו ונתנו בשאלת 'אין ברירה' [ובפרי חדש רצה לחדש מכת שאלה זו, שדין שימור במצה אינו אלא מדרבנן. אך כבר תמחו על כך ממקומות רבים]. ושמא יש לחלק בין מקומות שצריך עשיה לשם הדבר באופן חיובי, כגון להחל קדושה על הקלף או ב'לשמה' שבגט, לשימור המצה שעיקרו שימור מחמץ ויציא ידי חובה (משיעורי הגרשז"א). וע"ע בקובץ שעורים כאן (ומצות ראה יו"ד קיב,ג).
 [בקובץ שעורים הקשה מדין 'לשמה' בגט, שמצינו שאם בשעת המעשה אינו יודע בבירור את חלות המעשה, אין זה 'לשמה' [אעפ"י שבקנינים וחלויות אחרות אין חסרון משום 'ברירה' באי-ידיעת המצב הקיים אלא אם העתיד אינו ידוע], ומדוע כאן מועילה מחשבתו הרי גם אם נניח שבדעתו שיחול דין 'לשמה' רק לאחר שיתברר רצונו ואז הלא יהא מבורר לו הדבר, אף על פי כן עתה בשעת מעשה אינו יודע בבירור, וחסר ב'לשמה'.
 ושמא יש לומר שרק בגט צריך יחוד הגט לאשה המסוימת בבירור, משום שדרשו 'לה – ולא לה ולחברתה', משא"כ בשאר דיני 'לשמה'].

דף לט

'בחזרת ובתמכא... מצוה בחזרת. מאי חזרת – חסא...' החזרת היא זו הקרויה [גם כיום] 'חסא' כמבואר בגמרא ובפוסקים [ובלשון אשכנז: 'סאלאט']. התמכא – כתבו אחרונים שהוא ה'חריין', המכונה כיום 'חזרת' (כן נקט האגודה (פסחים לה) שהוא 'מירעטך' – 'חריין' בגרמנית]. וכן מצדד בתוס' יום טוב במשנה, וכ"ה במגן אברהם ועוד פוסקים. ואולם רבים מפרשים 'תמכא' אחרת – ע' רמב"ם; הערוך).
 במדינות אשכנז לא היו שאר מיני המרור מצויים, ולכן המנהג הרווח היה באכילת ה'חריין'. ואף על פי

שרבנו תם דקדק שאין יוצאים אלא בעלים ובקלח ולא בשורשים – הכוונה היא לשורשים הקטנים המסתעפים, בהם אין יוצאים, אבל השורש הגדול שעליו עומד הצמת, הרי הוא בכלל 'הקלח' ויוצאים בו (עפ"י מגן אברהם וט"ו). יש להעיר שמפשטות לשונות כמה מהראשונים נראה לכאורה שהחשיבו 'שורש' לכל מה שמתחת לאדמה – ע' הגהות מיימוני חמץ ז אות ל; שו"ת מהרי"ל נח, ב; תוס' רבנו פרץ כאן).

ויש להזהר שלא לאכלו כשהוא שלם, שכמעט הוא סכנה ואין בו מצוה, אלא צריך לפררו ולהעמידו כך מגולה להפיג חריפותו. והגר"א הנהיג שלא לפררו קודם ביאתו מבית הכנסת כדי שלא יפוג הטעם, שאז אינו יוצא בו, אלא יפרר אותו אחר בואו ויכסנו עד התחלת הסדר [וכשחל פסח בשבת, יפרר אותו מבעוד יום ויניחנו בכלי מכוסה עד התחלת הסדר], ואז יפור אותו על קערה ובכך יפיג חריפותו. וכשבא לאוכלו ימעכנו וישער שיהא כזית (עפ"י משנה ברורה תעג ס"ק לו).

וע' בתשובות והנהגות (ח"ב רלח) שאין לאכלו כשהוא חריף מאד [ויש מפקפקים אם יוצאים ידי חובה כשהוא מר מאד ואינו ראוי לסתם אדם]. ולכן יש להשאירו גלוי כמה שעות, כדי שיעקר חריפותו יצא ממנו. וכן נהג הגרי"ו מבריסק. וע' גם אורח משפט קכד.

ומכל מקום כתבו הפוסקים שלכתחילה מצוה בחזרת דהיינו החסא, כמבואר בגמרא. וכמו שכתב בשו"ת חכם צבי (ק"ט): 'החזרת השנויה במשנתנו הוא הירק הנקרא בלשון אשכנז 'של'אט' ובלשון ספרד 'סלאטא'. ויש בו הסימנים האמורים בגמרא. ומפני שבארצות אשכנז אין מצוי בזמן הפסח, לא הורגלו לקחתו למרור ולוקחין הקרי"ן שהוא תמכא – ונפיק מיניה חורבא, שאינם יכולים לאכול אפילו חצי זית מחמת חורפיה ומבטלין מצוות מרור'.

וזה לשון בנו, רבי יעקב עמדין (בסידורו בית יעקב): 'ומצוה בחסא (בינה) שדיניה מתוקים. לפיכך חזרת מצוה מן המובחר, אף על פי שאינו מר'. וכן כתב בקיצור שלחן ערוך (ק"ה, ג), ועוד פוסקים [ויש להסתפק אם נחשב הדבר 'הידור מצוה' ממש, ויש לו להוסיף עד שליש במצוה לצורך ההידור (כבב"ק ט), או מעלה והנהגה טובה היא בלבד. וכן הדעת נוטה. עפ"י ברכת אברהם. ויש להעיר מדברי הח"י (תעג סק"א) שחולה או איסטניס מותר לו ליקח מרור מהמין שערב עליו – מזה משמע שנקט שמצוה לכתחילה היא ממש ולא הנהגה טובה בעלמא].

וזה לשון הגאון הנצי"ב במכתב [מיום ח' ניסן תרמ"ב] אל בנו בכורו הגר"ח ברלין (מובא במרומי שדה' כאן): 'הקשבתו ואשמע מבנינו שליט"א, כמה מעכ"ה נ"י מחמיר בכזית מרור, והוא חריין, ונפלאתי על זה מה ראה מעכ"ה בני נ"י לזה... וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד, ולמה לנו להחמיר'.

וגם מה שמדקדק מע"כ בני נ"י לאכול חריין, אינו מבין מדוע לא ינהיג עצמו בסאלאטא כדעת רוב אחרונים זצ"ל שהוא חזרת. והכי נראה ממסכת עוקצין (ז, ב). ולמאי נחמיר לאכול דבר שהוא כחרבות לגוף, והלא דרכיה דרכי נעם כתיב. ומכל שכן בליל פסח אחרי תענית ושתית יין. לפי דעתי הדלה על בני נ"י לשנות מנהגו בזה'.

לעומת זאת מובא (דינים והנהגות חזו"א) שהחזון-איש היה נוהג באכילת חריי"ן מפורר. [ואנו רגילין על פי מרן זללה"ה (- החזו"א) לשער הכזית תמכא לאחר ריסוקו כמות שהוא מבלי למעכו'. 'חדושים ובאורים' מנחות ו]. ואפשר שטעמו היה משום חשש חרקים בחסא. ועוד, לפי מה שכתב בספרו (קכד, לדף לט) להוכיח שאין יוצאים בחסא אלא אם נפלה בה מרירות [ובסופה היא מרה כלענה, וצריך ליקח קודם שתתמרר כל כך], אבל כל עוד היא 'מתוקה' אין יוצאים בה ידי חובת מרור – אולי משום כך החמיר לאכול החריי"ן, על אף שמצוה בחזרת. (וכ"כ הרידב"ז ירושלמי ברכות ו, א ועוד, שאין יוצאים בחסא כל עוד היא 'מתוקה'. ואולם מסתימת שאר אחרונים משמע שיצאים בה בזמן שהיא רכה ואינה מרה כלל. ע' לבוש ושו"ע הגר"ו תעג, ה. וע"ע בלשון ספר החיניך שפא).

ז'מצטרפין לכזית'. הוא הדין לענין מצה, חמשת מיני דגן מצטרפים זה עם זה, אלא ששם פשוט הדבר ולא הוצרך התנא לומר אבל במרור היה עולה על הדעת שהואיל וצריך להרגיש טעם מרור, כל אחד מבטל טעם חברו, קמ"ל כיון שיש לכולם טעם מרירות – מצטרפים (ר"ן). וכדומה כתב מהר"ם חלאוה, שבמצה פשוט שמצטרפים כי כולם מין דגן הם, משא"כ בירקות שהם מינים שונים. והרע"ב פירש שהלכה זו שבמשנה מתייחסת הן למצה הן למרור (וע"ע בהגהות הרש"ש). וכן נקטו כמה ראשונים (לעיל לה) שחמשת מיני דגן מצטרפים לכזית מצה. והמנחת-חינוך (י"ד, חכך בדבר, כמובא לעיל).

ז'אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: למה נמשלו מצריים כמרור' – כלומר כחזרת, חסא. ואינו ה'מרור' ששנינו במשנה שהוא מין אחר. ומשום שרגילים אנשים בחזרת קרא לה רבי יונתן 'מרור' סתם (ר"ן).

יש סוברים שה'מרור' ששנינו במשנתנו הוא הלענה (כן פרשו אחרונים בכוונת האגור). אך יש חולקים וסוברים שאין יוצאים בלענה, אם משום שאינו ראוי לאכילה או משום שהוא מין אילן (ע' באור הלכה תעג,ה). והריטב"א באר שה'מרור' ששנינו במשנה הוא מין נוסף של חזרת, [וכנראה נקרא כן משום שהוא מר מה'חזרת' הרגילה. ע"ש בריטב"א שנשמטו כמה מלים]. ועוד כתבו ראשונים ש'מרור' דמתניתין היינו שם כללי על מיני ירקות המרים.

נראה שיש מקום לפרש שפשוט 'מרור' שבתורה היינו חזרת, אלא שנתרבה מ'מרורים' שגם שאר מינים כשרים למצוה. ובוה מובן מה שאמרו שלכן נקטה תורה לשון 'זימרור' – שהתנהגו המצרים כתכונת המרור-החזרת. ומובן שנקט רבי יונתן בסתם את ה'מרור' המקורי שבתורה [ולדברי הריטב"א הנ"ל, גם תנא דמתניתין קרא לחזרת 'מרור' – כי זהו ה'מרור' שבתורה. וע' גם רש"י סוכה יג. שפירש 'מריראת דאגמא' – חזרת של אגם. וע"ש בתוס']. שו"ר מובא כן בלבוש.

ולפי סברה זו י"ל שמצוה בחזרת היינו משום שכן מפורש בתורה. [ואולי הוא הידור מצוה מדאורייתא. ומצינו גדר כזה – ע' כמובא במנחות ה]. וכדוגמת 'ערבי נחל' – מצוה בגדילות על הנחל. ע' סוכה לג סע"ב וברש"י ורא"ש. וכן ע' סוטה טז. אין שם עפר מהו שיתן אפר' – משמע שלכתחילה אם יש עפר יש להביא עפר ולא אפר מאחר וכך כתוב בפירוש בתורה. ונראה שדבר זה מבואר בתוס' ביומא (לד: ד"ה רבי) שציבור שיש להם נסכים לקרבן אחד, לתמיד של שחר או של בין הערבים – יעדיפו את המפורש בפרשה שהוא העיקר, יותר מן הנלמד מדרשה (וע' גם אבנ"ז או"ח תקיד, ב). וכענין שאמרו (להלן קיד:): רבא הוא מיהדר אסילקא וארוזא הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא, וכיוצא בזה בסוכה לב:

ז'ואימא הירדוף? – דומיא דמצה, מה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים'. 'השערת' היא שהצבר נקרא בשם 'הירדוף' בלשון התלמוד... וכשאנו מקבצים כל התוארים האמורים במאמרי התלמוד המפורשים הללו, עולה לנו צורת המין הנקרא הירדוף בציור זה: מין אילן שעליו עוטרם אותו כשלשלת וסובבים את עצו וחופים אותו כעין הדס, ויש בו קוצים דוקרים, והוא רך בתחילתו ונהפך בסופו לעץ. והתמונה הזאת היא המסורה לנו בשם 'הירדוף', שמעצמה היא אומרת שהוא מין הצבר שלפנינו, בתור סייג לכרמים... (מתוך אגרות הראי"ה ח"ב עמ' קב).

ז'ע"ב) 'מהו דתימא הני מרור מין זרעים נינהו, קמ"ל...'. ולעיל שאמרו 'מה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים' – 'זרעים' לאו דוקא שהרי ירקות שנינו, אלא לומר שאינו צומח באילן [וכן במשנת כלאים שנינו 'חמשה זרעונין' הגם שמדובר רק על ירקות ולא על מיני זרעים] (מהרש"א).

ז'אלו דברים שאין באין לידי חימוץ... האפוי שבישלו' – ומותר אף לכתחילה לבשל את האפוי (רמב"ם);

טור ושאר פוסקים). ואין חוששים שמא נשאר בצק שלא נאפה יפה [ואם באנו לחוש לכך אזי היה אסור לאכול את המצות]. ובסתם אין לחוש שמא נשאר במצה קמח שלא נילוש, ולכן מותר לבשלו. אכן אם ידענו שנתערב במצה מעט קמח שלא נילוש, הדין נותן שדינו כקמח שנקלה באש שחוששים שמא לא נקלה יפה ואסור לבשלו במים לדעת כמה פוסקים [כמו שאמרו בסמוך 'לא לימחי איניש קדרא בקמחא דאבישנא דילמא לא בשיל שפיר'. ואולם הרמב"ם כתב שאין אסור אלא בחטים קלויות, אבל בקמח קלוי אין חוששים שמא לא נקלה יפה ומותר לבשלו. אלא שהביית-יוסף (תסא) הביא מרבנו ירוחם ועוד פוסקים שמחמירים אף בקמח. והמגן-אברהם כתב שקמח שלא נילוש במצה, דינו כדין חטה קלויה, שהואיל והוא בתוך המצה חוששים שמא לא נקלה יפה. ואילו ב'מעשה רב' מובא שהגר"א נקט שדינו כקמח קלוי. וגם נקט לעיקר כהרמב"ם שאין אסור לבשל או לשרות קמח קלוי אלא חטה קלויה]. אך כאמור כל זה בידוע, אבל בסתם אין חוששים לקמח שלא נילוש, שהרי אמרו 'אפוי שבישלו אינו בא לידי חימוץ' ואם באת לחוש שמא לא נילוש יפה יפה, נפל דין זה בבור (עפ"י פוסקים; חזון איש קכא, יט). כידוע, מנהג חסידים להחמיר במצה שרויה בפסח. וכך באר הגרש"ז מלאדי (תשובה ו, בסוף השלחן-ערוך שלו) טעמו של מנהג זה:

'באמת כי גם שאינו אסור גמור וברור מדינא, מכל מקום המחמיר תבוא עליו ברכה ואינו מן המתמיהין לאמר כי היא חומרא בלא טעם, אלא טעמא רבא איכא במילתא, ליוהר מחשש אסור דאורייתא, לפי דעת סמ"ק ורבנו ירוחם הובאו ב"י סי' תסא, וכן פסק הפרי-חדש (ס"ב) בקמח שנקלה דחיישינן שמא לא בשיל שפיר...'

... מכל מקום כיון שענינו רואות מצות שמצוי בהם קמח מעט נראה לעין אחר האפייה, אי אפשר להכחיש החוש, ומה שלא הזכירו זה הפוסקים – היינו משום שזה אינו מצוי כלל אלא בעיסה קשה שלא נילושה יפה, ובדורות הראשונים היו שוהין הרבה בלישה וגלגול עד שהיה נילוש יפה, עד שמקרוב זה עשרים שנה או יותר נתפשטה זהירות זו בישראל קדושים למהר מאד מאד בלישה ואין לשיין יפה יפה. ולכן נמצא קמח מעט במצות של עיסה קשה כנראה בחוש למדקדקים באמת. והנה משהו קמח בעין שעל פני המצה למעלה שמתחמץ במרק כשמפררים את המצה לתוך המרק כנהוג בשבת, יש בזה חשש אסור דאורייתא, כי אין כאן תערובת כלל... ומכל מקום אין למחות בהמון עם המקילים כיון שיש להם על מה שיסמוכו, והעיקר ע"ד רש"י והרמב"ם. אבל לפי מה שכתב האריז"ל להחמיר כל החומרות בפסח, פשוט שיש להחמיר... ומכל מקום ביום טוב האחרון המיקל משום שמחת יום טוב לא הפסיד. ובמי פירות פשיטא דאין להחמיר כלל כל הפסח...!'

והרבה מגדולי הפוסקים האריכו להתיר הדבר, וגם נהגו כן למעשה – ע' באריכות בשערי תשובה (לגרה"מ מרגליות. תס סק"ט). וכן נהג החתם סופר להקל בדבר (כן העיד תלמידו בשו"ת מהרש"ג ח"א נו). וכן נהג הגר"א, ועוד.

[ומובא בשם הר"ק מקוצק שאמר לתלמידו הרי"מ מגור: צא וחפש בכל חדרי תורה שמא תמצא מקור כל שהוא למנהג זה. הלך ומצא ולא מצא. אמר לו רבו: ראה כמה נכבד הוא המנהג הזה שאינו צריך מקור שיחזק אותו (מובא בספר התודעה ח"ב כ). וכנראה הטעם המובא לעיל אינו שייך אם אוכל את המצה מיד כשנשרתה ללא שהייה, שגם אם היה שם קמח, הרי לא הספיק להחמיץ. וע' בלשון הריטב"א כאן סד"ה לא ילעוס].

יש לציין שהראב"ן (כאן) מזכיר מנהג שלא לאכול מצה שרויה בלילה הראשון, ולא משום חשש חימוץ אלא משום חביבות מצוה שיהא טעם מצה בפיו כל לילה הראשון, שאכילת מצה בו היא מצות עשה והאוכלה כשהיא שרויה אינו טועם בה טעם מצה גרידא אלא טעם של תערובת.

א. ע"ע: משנ"ב תנח סק"ד; גליוני הש"ס להלן מ; אגרות משה או"ח ח"ג סד; חזון עובדיה ח"ב הלכות מצה שמורה; יהוה דעת ח"א כא; מנהגי ישראל ח"ב קמה-קמו.

ב. ב'מנהגי ישראל' שם מובא שהחזו"א הקפיד שלא לשרות את המצה אלא במי פירות או בתוך מים רותחים, כיון שאלו אינם מחמיצים.

הגרי"י קניבסקי זצ"ל בעל הקה"י, נזחר מלאכול מצה שרויה בפסח אבל בני ביתו אכלו. ובישלו עבורו בכלים נפרדים. ובשנים האחרונות כשקשתה עליו אכילת מצה בלתי שרויה, עשה התרת נדרים למנהגו (תולדות יעקב עמ' שז).

ג. לפי מה שכתב המשנ"ב (תסג סק"ח. וע' גם חזו"א קכא, יט), שקמח שנקלה בדיעבד אין לאסרו אלא באכילה ולא בהנאה או בהשהייה, אפשר שגם לפי מנהג המחמירים בשרויה, אין לאסור בהנאה ובשהייה, ואין צריך לומר לאחר הפסח.

'לא ילעוס אדם חיטין ויניח על מכתו מפני שהן מחמיצות'. אף על פי שהנאה שלא כדרך מותרת לחולה, אך הואיל ויכול לעשות כן בהתר, לרכך החטים במי פירות וכיוצא – לא התירו לחולה אעפ"י שצריך לשהות על ידי כך שאינו לועס (עפ"י בהגר"א יו"ד סוס"י קנה).

ויש שכתבו שלכך אסור אף לחולה – משום איסור 'בל יראה'. ולפי זה אם היה החמץ שייך לנכרי – מותר, כיון שהנאה שלא כדרך מותרת לחולה (עפ"י מגן אברהם ר"ס תסו. ולכאורה משמע בפר"ח ובגר"ז שם שאפילו כשיש אפשרות במי פירות, לא גזרו חכמים בחולה ומותר ללעוס ולהניח. ואולם הרמ"א ביו"ד שם כתב שכל שאפשר לעשות בהתר כמו באיסור, אעפ"י שצריך לשהות מעט אסור – וצ"ל שע"י לעיסה מועיל יותר לחולה מאשר ריכוך במי פירות).

'הא דעבדיה במישחא ומילחא הא דעבדיה במיא ומילחא'. משמע בגמרא שמותר ליתן מלח בשעת עשיית המצה, כי רק ותיקא (= קמח מבושל במים ובמלח) אסור משום שמחמיץ עד שמתבשל, אבל בפת אפויה מותר (עפ"י ר"ן; מהר"ם חלאוה; העיטור קכה: המנהגי הל' פסח לד; שו"ת הרשב"א ח"א קכד תנה; אורחות חיים קט בשם הראב"ד).

ובאשכנז נהגו שלא ליתן מלח בעיסת מצה כי 'מליח' – הרי הוא כרותח' (חולין קיא:). ודוקא בשמן התירו כאן ליתן מלח אך לא במים (מובא ברא"ש. והביאו השלחן-ערוך תנה, ה. ומשמע שלא החמיר אלא לכתחילה. וכן פסק הפרי-חדש). ויש שחילקו בין מליחה מרובה, שעליה אמרו שהיא כרותח ועלולה להחמיץ, ובין מליחה מועטת (עפ"י שו"ת הראב"ד נא; מהר"ם חלאוה כאן; ריטב"א).

בדיעבד, כתבו הפוסקים שאף לפי מנהג בני אשכנז, אם נתן בה מעט מלח ואפאה מיד – אין נאסר. ואפשר שבמלח שלנו המופק מן המים, אין לאסור בדיעבד אפילו לא אפה מיד (עפ"י משנ"ב ובאר הלכה תנה, ה).

רמזים וטעמים

'מאי חסא – דחס רחמנא עילוין' –

מרור בגימטריא מות. חס בגימטריא חיים. חס רחמנא עילוין והפך את המות לחיים, את המרור לחסא. ואף על פי שכבר נגזרה גזרה, על ידי המשכת ה-א הוא אלופו של עולם, המרומז באל"ף של 'חסא', מהפכים את הדינים לרחמים (עפ"י ישמח ישראל להגש"פ אות לד).

תכלית הגאולה ממצרים היא קבלת עול השעבוד לתורה ולמצוות, ולכן היה הכרח שיתרגלו בקושי השעבוד, כי מי שאין עליו עול, יתקשה לקבל עול תורה ומצוות. ולכן עתה שקבלנו עלינו עול תורה, אנו מהללים ומשבחים להשי"ת על השעבוד שבתחילה – כי הודות לשעבוד ההוא זכינו לשעבוד תורה ומצוות.

ג. יש להוכיח מתוך סוגית הגמרא שגם באופן שאדם מסוים טעה וסבר שהתורה נאכלת לשבעה וכד' ואפה לשם שבעה – אין המצה כשרה, שאין הדבר תלוי במחשבתו הפרטית אלא במציאות (משיעורי הגרשו"א).

ד. נראה לכאורה שלא פסלו כששמר לשם דבר אחר אלא כשהפסול הוא במצה עצמה, כגון לשם דבר שאינו נאכל בכל מושבות ובאנינות, אבל חשב לאכלה עם דבר אחר שיבטל טעמה או לאכלה בטיבלה וכד' – לא שמענו לפסול. וצ"ע כשחשב לבשלה או להעשירה לאחר אפייה (וע' בשיעורי הגרשו"א).

עשאו למכור בשוק – יוצא בהם, כי דעתו מתחילה שאם לא ימכרו, יצא בהם בעצמו, הלכך נעשית מתחילה לשם מצה הראייה למצוה.

[לדעת רבי יוסי הגלילי, ישנו טעם נוסף שאין יוצאים בהם – משום שאינם נאכלים באנינות אלא בשמחה, וכתוב לחם עני – אוני. וכן לפי הדעות שתודה וקרוב נזירות לא נהגו בבמה, ישנו טעם נוסף – שאינו ראוי להאכל בכל מושבות. ובזמן שהבמות אסורות, הרי קיים טעם זה לדברי הכל (עפ"י רש"י ותוס'). ובכל אלו אפילו לא נתקדשו אינם ראויים, כאמור. ולדעת חכמים הסוברים קדשים קלים ממון גבוה, אין יוצאים בחלות תודה ורקיקי נזיר שנתקדשו משום שאינם שלו. עפ"י מפרשים].

דף לט

עא. א. אלו ירקות אדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח?

ב. מה דינם של ירקות אלו לענין כלאים זה בזה?

ג. האם יוצאים ידי חובה ביבשים, בכמושים, בכבושים ובמבושלים?

ד. מהו שיצא אדם ידי חובתו במרור של מעשר שני בירושלים?

א. אלו ירקות שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח: חזרת, תמכא (= חריין. פוסקים), חרחבינא, עולשין [ועולשי שדה כעולשי גינה. רב יהודה] ומרור (י"א שהוא הלענה. ויש חולקים וסוברים שאין יוצאים בלענה. עפ"י פוסקים). וכן 'מרירא דאגמא' (= מין חזרת של אגם (רש"י); מין אחר ששמו כך, ושורשו נקרא 'תיעה' (תוס') – יוצאים בו. עפ"י סוכה יג.).

בר קפרא הוסיף חרחלין. רבי מאיר אומר: אף עסוס וטורא ומר ירואר. [אמר לו רבי יוסי: עסוס וטורא – אחד הוא. ומר זהו ירואר]. תנא דבי שמואל הוסיף חרגינין והרדופנין. רבי יהודה אומר: אף חזרת יולין וחזרת גלין כיוצא בהם. רבי אילעא משום רבי אליעזר: אף ערקבלים. וכן הודה לדבריו רבי אליעזר בן יעקב.

רבי יהודה אומר: כל שיש לו שרף (- שרף לבן יוצא במקום חיתוכו. רש"י). רבי יוחנן בן ברוקא אומר: כל שפניו מכסיפים (שאינו ירוק חזק אלא מחויר). אחרים אומרים: כל ירק מר יש לו שרף ופניו מכסיפים, וכן פסק רב הונא. וכן אמר רבי יוחנן ללמוד מדברי כל החכמים שפרשו שמות הירקות, שכולם יש להם שרף ופניהם מכסיפים.

כל המינים הללו מצטרפים זה עם זה לכזית.

א. יש אומרים ששיעור כזית באכילת מרור – מדאורייתא, שאין אכילה פחותה מכזית, וגם הוקש

המרור למצה ולפסח שהם בכזית (עפ"י יראים; הגהות מיימוניות חמץ ח אות ד; שאגת אריה ק). ויש

אומרים: מדרבנן, אבל מהתורה אין כתוב 'אכילה' במצות מרור (עפ"י רא"ש פ"י כה; תרומת הדשן

פסקים רמה. ויש שתלו הדבר במחלוקת התנאים האם 'אכלוהו' נאמר על הפסח או גם על המרור לעצמו. עפ"י

תורת חסד מט וכת"ס או"ח פו).

- ב. בפוסקים משמע שכל המינים מצטרפים אף לכתחילה. ויש שרצו לדייק מדברי רש"י שדוקא אם אין לו מאותו מין מצטרפים.
- אמר רב אושעיא: מצוה בחזרת, שהיא החסא (היא החסה המצויה כיום, שעליה רחבים וכפולים. ע' ברכות נו.). [מאי חסא – דחס רחמנא עילוין]. וכן משמע מדברי התנאים שהקדימו חזרת לשאר מינים, וכן נקט רבינא, וכן נהג לבסוף רב אחא בנו של רבא.
- מי שאין לו חזרת, יחזר אחר ראשון ראשון השנוי במשנה (הגהות מיימוניות; שו"ע תעג,ה). ויש סוברים שהמרור קודם ('תשב"ץ קטן' צט. מובא בשו"ת מהרי"ל נח ועוד).
- יוצאים בעלים ובקלח שלהם.
- רבנו תם דקדק: דוקא בקלח ולא בשורש. וכתבו הפוסקים (הובא במשנ"ב): דוקא בשורשים המסתעפים, אבל השורש הגדול בכלל 'הקלח'. וכן המנהג באשכנז באכילת שורש התמכא (חרי"ץ) כשהוא מפורר.
- אין יוצאים אלא במיני זרעים ולא בגדל על האילן ולא בדבר שאינו גידולי קרקע, כגון מרה של דג. ודוקא בדבר מאכל ולא בדבר שאינו 'אוכל' (מצות ומררים – הוקשו אהרדי).
- בפרי מגדים נסתפק לומר שמא יוצאים במרור שאינו ראוי לאכילה. ולא ראה דברי הראשונים כאן, שכל דבר שאינו ניקח בכסף מעשר משום שאינו ראוי לאכילה, אין יוצאים בו (עפ"י באור הלכה תעג,ה).
- ב. אמר רב: ירקות שאמרו חכמים שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח – כולם נזרעים בערוגה אחת, כלומר כהלכתן, כשיעור שנתנו חכמים בערוגה; חמשה זרעונים לערוגה בת ששה על ששה טפחים. ואין צריך הרחקה יתרה כשאר מיני זרעים שאינם ירקות. ואפילו חזרת ססופה להקשות אינה צריכה ריוח נוסף. חזרת וחזרת-גלין; עולשין ועולשי-שדה – אינם כלאים זה בזה.
- ג. שנינו במשנתנו: יוצאים בירקות בין לחים בין יבשים. [וכדעת רבי מאיר בברייתא]. ואמר רב חסדא: לא שנו אלא בקלח, אבל בעלים אין יוצאים אלא בלחים. חכמים אומרים: לחים – יוצאים בהם, יבשים לא. כמושים; שוים רבי מאיר וחכמים שיוצאים בהם. וכן אמרו משום רבי אלעזר בר' צדוק. ויש דעה בברייתא שאין אדם יוצא בהם.
- כבושים מבושלים ושלוקים (= בישול רב עד שנימוחים) – אין יוצאים בהם.
- כללו של דבר: כל שיש בו טעם מרור – יוצאים בו, וכל שאין בו טעם מרור – אין יוצאים בו.
- א. הלכה כסתם מתניתין וכתב חסדא שיוצאים בקלח לח או יבש ובעלים לחים בלבד (רי"ף ושאר פוסקים).
- ב. יש אומרים להלכה שכמושים כשרים (רי"ד, העיטור, הראב"ן, מהר"ם חלאה ועוד). וכן דעת רוב הראשונים (ע' אליה רבה תעג,ה ושער הציון שם). ויש אומרים שהעלים צריכים להיות לחים, ואילו הקלחים כשרים אפילו כמושים (רי"א"ז). וכן פסק המגן-אברהם תעג סקט"ו והחק-יעקב שם. וע' משנ"ב סקל"ח).
- ג. כבושים פרש"י: בחומץ [ויתכן שגם אם בכל מקום דין 'כבוש' קיים אף במים, כאן העיקר הוא טעם מרירות, וזה אינו בטל בכבישה במים. משיעורי הגרשז"א]. וכמה פוסקים נקטו לאסור אף במים. על כן לכתחילה יש לזוהר שלא לשרות החרי"ץ במים מעת לעת, ובדיעבד יש לסמוך להקל כשאין לו אחרים, שבחרי"ץ הרי אנו רואים שעדיין יש בו טעם מרור (משנ"ב תעג סקל"ח).

ד. לדברי רבי יוסי הגלילי שאין אדם יוצא במצה של מעשר שני בירושלים, שאל רמי בר חמא כיצד הדין במרוור (שמעשרותיו מ)דרבנן, ואמר רבא: מסתבר מרוור כמצה, שהוקשו יחד זה לזה.

עב. האם יש לחוש לחימוץ בדברים דלהלן?

א. שריית מורסן במים; שיפתו בגוף במרחץ.

ב. חליטת מורסן וקמח; חליטת גרעיני חטה.

ג. לעיסת חטים והנחתן על גבי המכה.

ד. בישול קמח.

ה. בישול דבר אפוי.

ו. שפיכת קמח קלוי לקדרה.

ז. קמח שנפל לתוכו דלף.

א. אין שורים את המורסן (= קליפת החטים העבה. פירוש המשנה לרמב"ם ועוד) לתרנגולים. האשה לא תשרה את המורסן שתולין בידה למרחץ, אבל שפה היא בבשרה יבש.

א. אעפ"י שמים טופחים בבשרה – שפה במורסן יבש (רש"י). וכתב הרא"ש: דוקא טופח מחמת זיעת בית המרחץ, אבל אם בשרה טופח ממים כגון אחר שנשתטפה בחמים או בצונן – אסור. וצריכה להעביר כל הסובים מגופה קודם שתשתטף בצונן. לכן כתב רבנו יונה שעכשו אין הנשים בקיאות בזה ויש למנען מליתן מורסן על בשרן, אפילו יבש. וכן נפסק בשלחן ערוך (תסה, ב).

ב. יש מהראשונים שנקטו שמוותר לשרות המורסן אם מאכילו מיד לתרנגולים (עפ"י רמב"ם וספר העיטור), אבל הפוסקים הסכימו לאסור בכל אופן (ע' טושו"ע תסה).

ג. שריית מורסן במים הריהו חמץ נוקשה ולא חמץ גמור (עפ"י פני יהושע; פרי מגדים תסו בא"א סק"ד). וכתבו אחרונים שהחימוץ הוא מהקמח הנדבק במורסן, הלכך אם נתערב בדבר אחר אין משערים לפי הקליפה עצמה אלא לפי הקמח בלבד (עפ"י שו"ת הב"ח קז; פמ"ג ר"ס תנד). והקליפה החיצונה שאין נדבק בה קמח כלל, אינה באה לידי חימוץ (עפ"י מג"א שם).

ב. במשנה ובברייתא שנו שמוותר לכתחילה לחלוט מורסן או קמח, ואין לחוש לחימוץ.

אמר רב יוסף: לא יחלוט אדם שני גרגרי חטה יחדיו, שמא ישב האחד בסדק של חברו ורתיחת המים לא תחדור מארבע רוחות ונמצא בא לידי חימוץ.

א. אין התר חליטה אמור אלא כאשר המים רותחים בזמן הכנסת הקמח, אבל נתן הקמח או החטים למים שאינם רותחים, אפילו הם חמים בכדי שהיד הסולדת מהם – אפשר שהם מחמיצים (עפ"י חזון איש קכא, יח).

ב. לפי מה שאנו נוקטים להלכה 'תתאה גבר', לכאורה אין מועיל נתינת מוגלשין (= רותחים) על גבי קמח, רק קמח על גבי מוגלשין (עפ"י שו"ת חת"ס או"ח קלח; חזו"א קכד עפ"י ד' התוס' לו: וע"ש ברש"ש).

ולענין מורסן אמרו בירושלמי שאין חילוק בסדר הנתינה, לעולם מותר כשיש שם שמנונית ג. כמובא לעיל, הגאונים אסרו חליטה מאחר ואיננו בקיאים בה, מלבד לחיה ולחולה על פי בקיאים. ואפילו שלא על מנת לאכול אלא להאכיל לבהמה אסרו (רי"א ז). ונקטו הפוסקים למעשה שאפילו לחולה אסור לחלוט, כל שאין בו סכנה. וכן אסור בהשהיית החלוט בפסח (עפ"י או"ח תנד, ג).

ג. לא ילעוס אדם חטים ויניח על גבי מכתו, מפני שהן מחמיצות.

יש מן הפוסקים שמתירים לעשות כן בחמץ של גוי שאין עוברים עליו בבל יראה, שלצורך חולה מותר להנות מאיסורי הנאה שלא כדרך (עפ"י מג"א ר"ס תסו). אך אם אפשר לו לרפא כמו כן על ידי ריכוך במי פירות וכד' – אסור (עפ"י רמ"א ובהגר"א יו"ד סוס"י קנה).

ד. בישול קמח עם שמן ומלח – מותר (ואין חוששים למראית העין שמא יסברו שהוא עשוי עם מים. עפ"י פרי חדש תסא, ב), אבל לא עם מים – שעד שהקמח מספיק להתבשל הוא מחמיץ.

א. אפשר דוקא מלח מועט מותר, אבל מלח מרובה דינו כמים שאסור לערבם עם מי פירות (ר"ן). ויש אומרים: דוקא במלח שהוצא מהקרקע מותר שדינו כדין מי פירות, אבל מלח שהופק מהמים – אסור. ואחרים פרשו שמדובר כשנותן המלח לאחר שנתבשל הקמח יפה עם השמן (מובא בריטב"א). ונראה שטוב לכתחילה לנהוג כדעה זו, ליתן המלח בסוף, לאחר שנתבשל (באור הלכה תסג, ב).

ב. יש מי שכתב [בדעת רש"י, דלא כהרי"ף ועוד] ש'ותיקא' שהתירו בגמרא, אין הקמח מבושל בשמן אלא מעורב עמו, אבל מבושל אסור (ע' אגרות משה או"ח ח"ד צח). ולמנהג בני אשכנז המחמירים במי פירות, אסור לבשל קמח בשמן כלל. ואולם לחולה או לזקן מותר (עפ"י רמ"א ושאר פוסקים).

וכן נהגו איסור באשכנז בהוספת מלח לעיסה הנלווה במים. ובוה אין לאסור בדיעבד כשמלח ואפאה מיד. ואפשר שבמלח המופק מן המים, אין לאסור בדיעבד אפילו לא אפה מיד (עפ"י פוסקים תנה, ה).

ה. האפוי אינו בא לידי חימוץ בבישול.

ומותר לבשלו לכתחילה (רמב"ם ושאר פוסקים). ואין חוששים שמא נשאר בצק שלא נאפה יפה [שאם היה מקום לחוש לכך, אזי היה אסור לאכול את המצות]. ובסתם אין לחוש שמא נשאר קמח שלא נילוש ולכן מותר לבשלו. אכן אם ידוע שנתערב במצה מעט קמח שלא נילוש, הדין נותן שדינו כקמח שנקלה שחוששים שמא לא נקלה יפה ואסור לבשלו לדעת כמה פוסקים, וכדלהלן (עפ"י חזון איש קכא, יט). והמשנ"ב (תסג סק"ח) נקט כמגן אברהם שדינו כחט"ה קלויה [ולא רק כקמח קלוי] שאסור לשרותה לכולי עלמא. ואם שרה נאסר התבשיל בהנאה. ומנהג החסידים להחמיר שלא לאכול מצה שרויה במשקים (ע' בתשובות שבסוף שו"ע הגר"ו, ו; משנ"ב תנה, ד. ובשם הרי"ם מגור מובא שאין לחומרא זו טעם על פי הגלגה).

ו. אמר מר זוטרא: לא ימחה אדם קדרה בקמח קלוי – שמא לא נקלה יפה והוא בא לידי חימוץ.

א. אלמלי ידענו שנקלה יפה – אין בו חשש חימוץ (ראשונים).

ב. לדעת הרמב"ם (ה, ג), דוקא בגרעינים שנקלו חוששים, אבל לא בקמח (וכן דעת הרי"ד ועוד). אבל בבית יוסף (תסא) הביא בשם כמה פוסקים לאסור גם בקמח. ובדיעבד אם שרה או בישל קמח קלוי, ראוי לאסור התבשיל באכילה אבל בהנאה או בהשהייה עד לאחר הפסח יש להתיר (עפ"י משנה ברורה תסג סק"ח; חזו"א קכא, יט).

לפרש"י והרי"ד, רבא (מ:): מתיר ליתן קמח קלוי בקדרה [מלבד במקום שנמצאים אנשים העולים לזולל באיסורים אם נתיר להם]. והתוס' חולקים ומפרשים שם בקמח עדשים (וע"ש